

Необходимо выделить, что для предотвращения травм на занятиях акробатикой тренер-преподаватель должен четко знать причины их возникновения. Выполнение требований общей методики обучения физическим упражнениям, а также умение в зависимости от изменившихся условий и обстоятельств быстро перестроить методику проведения занятия – это основные профилактические мероприятия. Важное значение в профилактике травматизма имеет разминка, которая обеспечивает подготовку опорно-двигательного аппарата к специфическим нагрузкам. Активное систематическое укрепление суставов, связок, развитие фиксирующей мускулатуры путем многократного выполнения самых разнообразных упражнений предупреждают возникновение многих заболеваний и травм в спортивной акробатике.

Литература

- 1 Башкиров, В. Ф. Причины травм и их профилактика: Теория и практика физической культуры // В. Ф. Башкиров. – 1989. – № 9. – С. 33–34.
- 2 Доленко, Ф. Л. Спорт и суставы / Ф. Л. Доленко. – М.: ФиС, 2005. – С.189–195.
- 3 Дубилей, П. В. Восстановление функциональных расстройств опорно-двигательного аппарата у спортсменов: монография / П. В. Дубилей, З. В. Уразаева; Изд-во Казанского университета. – Казань: Казанский университет, 1989. – 126 с.
- 4 Спортивная акробатика [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru> (дата обращения 18.04.16).
- 5 Травмы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://meduniver.com> (дата обращения 15.04.16).

УДК 811.161.3'373:398.92:119

К. А. Манько

СТРУКТУРА І ЎЖЫВАЛЬНАСЦЬ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З АГУЛЬНЫМ ЗНАЧЭННЕМ ‘МНОГА’

Артыкул прысвечаны вывучэнню структуры і ўжывання прыслоўных фразеалагізмаў з агульным значэннем ‘многа’. Праведзены аналіз выдзеленай групы прыслоўных фразеалагізмаў паводле сінтаксічнай структуры, на аснове чаго выдзелены тры тыпы – спалучэнні слоў, словазлучэнні і сказы, у іх межах разнавіднасці і мадэлі; зроблена параўнанне колькаснай прадстаўленасці і ўжывання трох тыпаў прыслоўных фразеалагізмаў з частотнасцю і ўжываннем усіх фразеалагізмаў беларускай мовы.

Беларуская мова, як і кожная іншая мова, валодае вялікім запасам фразеалагічных адзінак, якія характарызуюцца наяўнасцю ў сваім складзе не менш як двух кампанентаў з цэласным значэннем, не роўным суме значэнняў іх кампанентаў, што валодаюць устойлівасцю, узнаўляльнасцю і абмежаванай спалучальнасцю ў кантэксце.

Цікава ўстанавіць, ці ёсць залежнасць паміж колькасным складам кампанентаў, сінтаксічнай будовай фразеалагізмаў і іх ужывальнасцю. Мэта артыкула – выяўленне заканамернасцей паміж структурнымі тыпамі, мадэлямі фразеалагічных адзінак (ФА) беларускай мовы і іх ужываннем. Аб’ектам вывучэння абраны ФА з агульным значэннем ‘многа’, выдзеленыя метадам суцэльнай выбаркі са “Слоўніка фразеалагізмаў” [1].

ФА вызначаюцца разнастайнай колькасцю кампанентаў рознай структуры і спалучальнасцю. Так, паводле колькасці кампанентаў, усе прыслоўныя ФА з агульным значэннем ‘многа’ падзяляюцца на 5 груп: 2-кампанентныя (41 ФА): *ад пуза; без ліку;*

да ліха; колькі ўлезе; непачаты край; хоць заліся; цераз край; як дроў і інш.; 3-кампанентныя (21 ФА): *бяры не хачу; валіцца цераз горла; куры не клююць (не клявалі); мех з торбай; не кот наплакаў і інш.*; 4-кампанентныя (5 ФА): *мех і кайстру нагаварыць; не бог ведае колькі; ні мала ні многа; як сяляцоў у бочцы і інш.*; 5-кампанентныя (4 ФА): *да масквы ракам не пераставіш (не паўстаўляеш); на валовай скуры (шкуру) не спішаш; у кожнай кішэні па жмені; хоць сцены ў хаце абклейвай (клей);* 7-кампанентныя (1 ФА): *сем вёрст да нябёс і ўсе лесам.*

У асобную групу вылучаюцца прыслоўныя ФА са значэннем ‘многа’, у якіх колькасць кампанентаў можа вар’іравацца ў залежнасці ад наяўнасці варыянтных ці факультатывных кампанентаў (усяго 10 ФА): *адбою няма (не было, не будзе); па <самыя> вушы; <хоць> плот гарадзі; хоць <ты> махалам махай; яблыку няма (не было) дзе ўпасці і інш.*

Як відаць, ва ўжыванні колькасна пераважаюць ФА з агульным значэннем ‘многа’, якія складаюцца з найменшай колькасці кампанентаў – гэта двух- і трохкампанентныя ФА.

Цяпер прасочым сінтаксічную будову ФА і адпаведнасць колькаснай прадстаўленасці ФА ў залежнасці ад тыпу структуры. Што датычыць сінтаксічнай структуры беларускіх ФА ўвогуле, то яны ў фразеалогіі падзелены на 3 тыпы: са структурай словазлучэння, сказа і спалучэння слоў [2]. Гэта падмацавана А. С. Садоўскай і В. В. Маршэўскай, што даследавалі адпаведна ФА-спалучэнні [3] і ФА са структурай сказа [4].

Выдзеленыя ФА з агульным значэннем ‘многа’ на аснове падабенства іх структуры да спалучэнняў слоў, словазлучэнняў ці сказаў таксама падзяляюцца на 3 тыпы. Прасочым колькасную прадстаўленасць ФА кожнага тыпу.

1 Самая вялікая група ФА з агульным значэннем ‘многа’ і са структурай сказа (суадноснасць са сказам чыста ўмоўная) налічвае 35 ФА.

Усе прыслоўныя ФА з агульным значэннем ‘многа’, што маюць структуру сказа, можна раздзяліць на некалькі разнавіднасцей.

1) ФА, якія адпавядаюць двухсастаўнаму неразвітаму сказу і якія, у сваю чаргу, прадстаўлены наступнымі 4 мадэлямі:

а) “назоўнік + дзеяслоў з адмоўнай часціцай *не*”: *куры не клююць;*

б) “адмоўная часціца *не*, якая выражае супастаўляльныя адносіны, + назоўнік + дзеяслоў”: *не кот наплакаў;*

в) выклічнікавыя ФА, у якіх дзейніку адпавядае слова *чорт*, а выказніку – *што*: *чорт што;*

г) ФА, у якіх выказнік адпавядае дзеепрыметніку: *поле насеяна.*

2) ФА, якія адпавядаюць двухсастаўнаму развітаму сказу і якія прадстаўлены адзінкавай прыслоўнай ФА *не бог ведае колькі.*

3) ФА, суадносныя са структурай асабовага сказа, у якім першы кампанент, што адпавядае дзейніку, прапушчаны, а другі кампанент адпавядае выказніку: *з горла лезе (лезла; валіцца; валілася); з горла прэ (пёрла);* ці наадварот, першы кампанент адпавядае выказніку, а другі, які суадносіцца з дзейнікам, прапушчаны: *валіцца цераз горла.* Гэтыя дзве мадэлі дапаўняе яшчэ адна, згодна з якой першы кампанент адпавядае дзейніку, а другі – выказніку, які апушчаны: *сем вёрст да нябёс і ўсе лесам.*

4) ФА, якія суадносяцца з абагульнена-асабовымі сказамі, прадстаўлены 3 мадэлямі:

а) “дзеяслоў + адмоўная часціца *не* + дзеяслоў”: *бяры не хачу;*

б) “прыназоўнік *да* + назоўнік у форме Р. скл. + назоўнік у форме Т. скл. + адмоўная часціца *не* + дзеяслоў”: *да масквы ракам не пераставіш (не паўстаўляеш);*

в) “прыназоўнік *на* + прыметнік + назоўнік у форме Т. скл. + адмоўная часціца *не* + дзеяслоў”: *на валовай скуры (шкуру) не спішаш.*

5) ФА са структурай безасабовых сказаў, у якіх выказнік выражаны прэдыкатывным словам *няма* – *адбою няма (не было, не будзе); канца-краю (канца і краю) не відаць (няма, не было); яблыку няма (не было) дзе ўпасці,* ці без яго: *пальцам не праткнуць; плюнуць некуды.*

б) ФА, суадносныя з даданымі ўступальнымі сказамі, якія пабудаваныя па мадэлі “ўступальны злучнік *хоць* + назоўнік + дзеяслоў заг. ладу”: *хоць вазамі вазі; хоць гаць гаці; хоць касой касі; <хоць> плот гарадзі; хоць <ты> махалам махай* і інш. Гэта мадэль ужываецца і ва ўсечаным выглядзе – *хоць адбаўляй; хоць заваліся; хоць заліся*.

Асобна выдзяляюцца ФА, што суадносяцца з нерасчлянёнымі сказамі, якімі з’яўляюцца “непадзельныя сінтаксічныя адзінкі з аднаго слова або ўстойлівыя спалучэнні слоў, якія выражаюць дадатны ці адмоўны адказ на чыё-небудзь выказванне, а таксама мадальна-экспрэсіўную, эмацыянальную ацэнку, пабуджэнне да чаго-небудзь, запытанне” [5, с. 236]: *будзь здароў; дай бог (божа); дай бог (богу) кожнаму; дзякуй богу*.

2 Прыслоўныя ФА з агульным значэннем ‘многа’, якія аднавядаюць структуры спалучэння слоў, складаюць другую па колькасці групу – іх налічваецца 31 ФА. Ад ФА-словазлучэнняў і ФА-сказаў ФА-спалучэнні адрознівае тое, што яны не маюць знешняга падабенства ні са словазлучэннем, ні са сказам. ФА-спалучэнні не маюць сэнсава і граматычна апорнага слова, як ФА-словазлучэнні, і не суадносяцца з пэўным відам сказа, як ФА-сказы. Сапраўды, у ФА-спалучэнні *ні больш ні менш* немагчыма выдзеліць, які з кампанентаў з’яўляецца граматычна галоўным, а які – залежным, таму можна гаварыць аб іх раўнапраўным становішчы.

Выдзеленыя 31 прыслоўная ФА з агульным значэннем ‘многа’, што маюць структуру спалучэння слоў, утвараюць 5 разнавіднасцей:

1) ФА са структурай спалучэння прыназоўніка з назоўнікам, якія ў залежнасці ад прыназоўніка падзяляюцца на некалькі мадэлей:

а) “прыназоўнікі *па / праз / цераз* + назоўнік у форме В. скл.”: *па вушы; праз (цераз) меру; цераз край*;

б) “прыназоўнікі *ад / без / да* + назоўнік у форме Р. скл.”: *ад пуза; без ліку; без меры; да гібелі; да ліха; да чорта* і інш.;

в) асобную мадэль складаюць ФА-спалучэнні, у якіх кампанент можа быць факультатыўным: *па <самыя> вушы; па <самае> горла; па <самую> завязку*.

2) Другую разнавіднасць складаюць ФА, што звязаны паміж сабой як аднародныя члены пры дапамозе злучнікаў ці бяззлучнікавым спосабам, у залежнасці ад чаго выдзяляюцца 3 мадэлі:

а) “назоўнік + злучнік *і* + назоўнік ва ўскосным склоне”: *мех і кайстру*;

б) “злучнік *ні* + прыслоўе + злучнік *ні* + прыслоўе”: *ні больш ні менш <як>; ні мала ні многа*;

в) “прыслоўе + прыслоўе”: *мала-веля*.

3) Кампаратыўныя ФА, якія па структуры ўяўляюць сабой спалучэнні параўнальнага злучніка *як* і генетычна знамянальнага слова, якія ў залежнасці ад часціны мовы, якой адпавядае гэта слова, падзяляюцца на 5 мадэлей:

а) “злучнік *як* + назоўнік у форме Р. скл.”: *як бобу; як гразі; як дроў*;

б) “злучнік *як* + прыназоўнік *з* + назоўнік у форме Р. скл.”: *як з рукава*;

в) “злучнік *як* + прыназоўнік *на* + назоўнік у форме В. скл.”: *як на дзяды*;

г) “злучнік *як* + дзеяслоў-інфінітыў”: *як завязаць*;

д) “злучнік *як / нібы* + сэнсава-граматычнае непадзельнае цэлае”: *як (нібы) з рога дастатку*.

4) Чацвёртую разнавіднасць прадстаўляе адзінкавая ФА са структурай “адмоўная часціца *не* + назоўнік”: *не хаханькі*;

5) І апошнюю разнавіднасць складае адна ФА са структурай спалучэння паводле мадэлі: “адмоўная часціца *не* + прыназоўнік *ў* + назоўнік у форме В. скл.”: *не ў меру*.

3 ФА з агульным значэннем ‘многа’ і суадносныя са структурай словазлучэння прадстаўлены, у параўнанні з двума папярэднімі тыпамі, найменшай колькасцю – 16 ФА.

Знешняй формай яны адпавядаюць словазлучэнням, у якіх словы звязаны паміж сабой спосабамі дапасавання ці кіравання, у іх ёсць граматычна галоўны і граматычна залежны кампаненты, праўда, толькі фармальна. Выдзеленыя прыслоўныя ФА-словазлучэнні з агульным значэннем ‘многа’ паводле віду сувязі падзяляюцца на 2 разнавіднасці:

1) ФА-словазлучэнні, што па форме суадносяцца са словазлучэннямі з дапасавальным відам сувязі, якія ў залежнасці ад парадку слоў-кампанентаў ці будовы прадстаўлены наступнымі 3 мадэлямі:

а) “назоўнік + прыметнік”: *мора разліўное; цьма цьмушчая;*

б) “прыметнік + назоўнік”: *непачаты край (вугал, кут); повен (поўны) рот; цэлы воз; чортава гібель; чортава процьма;*

в) “злучнік як + назоўнік у форме Р. скл. + прыметнік”: *як сабак нярэзаных.*

2) ФА-словазлучэнні, што па форме суадносяцца са словазлучэннямі з кіравальным відам сувязі і прадстаўлены 6 мадэлямі:

а) “назоўнік + назоўнік у форме Д. скл.”: *імя каму, чаму легіён;*

б) “назоўнік + прыназоўнік з + назоўнік у форме Т. скл.”: *мех з торбай;*

в) “назоўнік у форме В. скл. + назоўнік у форме Р. скл.”: *бочку арыштантаў.*

г) папярэдняя мадэль мае варыянтнае ўжыванне, што стварае асобную мадэль: “колькасны лічэбнік *тры / сем / сорак / сто* + назоўнік у форме В. скл. мн. л. + назоўнік у форме Р. скл. мн. л.”: *тры бочки арыштантаў; сем бочак арыштантаў; сорак бочак арыштантаў; сто бочак арыштантаў;*

д) “прыслоўе + назоўнік у форме Р. скл.”: *вышэй вушэй; вышэй галавы;*

е) “лічэбнік + назоўнік у форме Р. скл.”: *сорак саракоў; сем карабоў; тры карабы;*

ё) “параўнальны злучнік як + назоўнік у форме Р. скл. + праназоўнік у + назоўнік у форме Т. скл.”: *як селядцоў у бочцы.*

Такім чынам, аналіз выдзеленых трох тыпаў структуры ФА з агульным значэннем ‘многа’ дазваляе адзначыць, што ў колькасных адносінах пераважае тып ФА са структурай сказа (35 ФА), у адрозненне ад ФА беларускай літаратурнай мовы, дзе па частотнасці ўжывання пераважае структурны тып ФА-словазлучэнняў як “самая шматлікая структурна-граматычная разнавіднасць фразеалагізмаў (больш як 3400 адзінак, або 60 % ад іх агульнай колькасці)” [2, с. 153]. Другое месца па ўжывальнасці і колькасці сярод ФА з агульным значэннем ‘многа’ займаюць ФА-спалучэнні (31 ФА), у той час як у фразеалогіі беларускай літаратурнай мовы на другім месцы знаходзяцца ФА са структурай сказа: “(іх каля 1100 адзінак)” [2, с. 159]. І на трэцім месцы па колькасці ўжывання сярод прыслоўных ФА з агульным значэннем ‘многа’ прадстаўлены ФА-словазлучэнні – усяго 16, а ў беларускіх фразеалагічных запасніках яны стаяць на першым месцы. Такая адметнасць колькасці ўжывання ФА з агульным значэннем ‘многа’ ў залежнасці ад тыпу тлумачыцца адрозненнем іх утварэння, разнавіднасцю мадэляў.

Літаратура

1 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. Т. 1: А–Л. – 672 с.; т. 2: М–Я. – 704 с.

2 Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. шк. 1998. – 271 с.

3 Садоўская, А. С. Фразеалагізмы-спалучэнні ў сучаснай беларускай мове / А. С. Садоўская; пад. рэд. праф. І. Я. Лепешава. – Гродна: ГрДУ, 2003. – 118 с.

4 Маршэўская, В. В. Фразеалагізмы са структурай сказа / В. В. Маршэўская; пад. рэд. праф. І. Я. Лепешава. – Гродна: ГрДУ, 2003. – 116 с.

5 Бела, Т. Фразеология современного русского языка / Т. Бела. – Будапешт, 1992. – 372 с.